

Tamási Orosz János

Végzés és összegzés

Kertjeinktől a Borbándi-kertig

Közelítvén hatvanas éveimhez, s haladván e sorok írása óta immár a hetven felé, mind sűrűbben húzódok be házamba, kertembe, messze a nagyvárostól. A sors eddig nem tette lehetővé, hogy egészé, teljessé váljon ez az életvitel, de törekszem rá. Úgy is, hogy mindinkább tudatosan elkerülöm, tavasztól őszig, a kötés lazítását; nagyon erős történések kell ahhoz, hogy elutazzam innen, vissza, a nagyvárosba, idő előtt. Az elmúlt nyarak során nem is adódott ilyen elkerülhetetlen alkalom, hármát leszámítva. Az egyik Borbándi Gyula életműve előtti tisztelgésünk volt, a Szeredi Pál kitarató küzdelmének köszönhetően immár elektronikus formában is böngészhető, lapozgatható Új Látóhatár Archívum bemutatásának 2013-as ünnepzése,¹ majd 2014-ben a második zord életritmustörés: a főhajtással együtt járó búcsú Borbándi Gyulától. Pillantás a kertből a Kertbe.²

Úgy gondolom persze, mindenki a saját kertjét keresi, de én arra gyanakszom: sokaknál némileg szerencsésebb vagyok. A kert kérdésében. Hiszen vannak, akikben ez a döntés régi, gyerekkori reflexek alapján születik; a csöndesebb, „vidéki” létezés során ők visszatérnek egy ismerős, régen talán nem is szeretett közegbe. Nekem azonban szinte minden új volt; a csönd, amire vágytam, ezernyi más, nem tudott vagy eddig csak tudat alatt élő tanulságot hordozott, ismereteket közvetített. Egy ház, különösen, ha öreg s kicsit rigolyás, ezernyi dologra tanít. Egy kert – milliónyira. Egy csak nagyjából ismert korú családi ház folyamatos vizsgára készítet: hogyan is hársítam el most még aprónak tűnő, de könnyen lehet, hogy súlyos kórrá váló betegségét? S mennyi ennél egyszerűbb történet. Miért kopik el, sisteregve, a fűrófej a vályognak mondott s ezért annak is vélt falban? Hol futnak benne a vezetékek? Ezt az ablakot, a kicsit, megfontoltan illesztette-e épp ide a régi-régi mester, vagy tényleg ennyire fakezű volt? Egy öreg ház is taníthat bennünket társadalomismeretre; évtizedek mindig provizórikus megoldásait végigkövetve felismerhetjük a habozás, a „ráérünk még”, a toldás-foldás nyomait és következményeit.

Hosszú életet szántunk-e a Háznak, s abban önmagunknak, vagy minden úgyszólván átmeneti állapot lesz itt?

És, mint mondtam, egy kert – még nagyobb csoda. Tudom, sokan megfogalmazták már egy kert – A Kert – élet-asszociációit, de engedtessek meg most nekem az ő nyomaikba szegődnöm. Amikor nekem új ismeretként mesélek arról a rengeteg megérteni való feladatról, amelyeken át – nem túlzok – az élet bölcsőjéig juthatunk. Példákat mondok, minden sorrend nélkül, hisz ebben nem is lehet ilyesmit felállítani, mert hát ott van mindjárt a drótkerítés és a kú-

¹ <http://mkdsz.hu/content/view/32063/202/>

² <http://mkdsz.hu/content/view/34973/210/>

szónövény kapcsolata. Amikor nekiesünk az utóbbinak a metszőollóval, hiszen benövi, s ha benövi, akkor földig húzza a kerítést. De hát húzzunk bele sokkal erősebb feszítőhuzalt, az megtartja, s lesz egy szép, organikus kerítésünk. Megtörténhet, hogy valahonnan, ki tudja, milyen hosszú utat megtéve, békák érkeznek a teraszra. Vagy páncélos bogarak, esetleg szöcske kezd énekelni a könyvespolcon, padlásunkra bagoly fészkel, virágainkat méhek surrogják körbe. Tűnődjünk el azon: egy-egy ilyen helyzetre hogyan reagálunk először, s hogyan a múltó évek tapasztalataival rendelkezve? Persze hogy először fegyverkezünk. Mérgek, csapdák, megannyi eszköze fajunk hatalmának. Az erőnek, amelynek birtokában fellépünk minden ellen, mi ártalmunkra lehet. Szép lassan kiderül, hogy nem fogynak. Majd az is nyilvánvalóvá válik: néha elég egy kicsit hátrébb lépni. És sokkal előrébb jutunk. Elég bölcsebben terjeszkedni, elég nem is terjeszkedni, és sokkal nagyobbra nővünk. Mert lelkünket, érzetünket teszi gazdagabbá az, ha a kert eldugott sarkában felfedezett vadméh-kaptárt nem perzseljük le, inkább megjegyezzük a helyét. Arra úgysem járunk, s szólunk vendégeinknek: ők is tegyenek ugyanígy. Értsük meg együtt: magam is vendég vagyok itt, ahová őket házigazdaként invitáltam. Mindannyian vendégek vagyunk; s együtt kell élnie embernek, bogárnak, kúszónövénynek.

Számos még a kertben rejlő példázat, nem szaporítom azokat, mondom csak summáját: igen, ez a kert, számomra, mint egy elfelejtett tudás felizzása, felidézte bennem az oly sokáig s annyira óhajtott polgári demokrácia képét, lényegét.

Tudom, hogy sokak számára ez a hasonlat annyira kézenfekvő, most csak mosolyognak rajtam. De azt is tudom: még többek számára ez a hasonlat – blaszfémia.

Furcsa ez. Évtizedekig akartunk polgári demokráciában élni, s most úgy dobnánk a sufniába, az elavult kacatok közé, hogy valójában egy kört sem mentünk vele. Idejétmúlt velocipéd, vetünk rá pillantást sem, és sietve térnénk vissza halaszthatatlan dolgunkhoz: még ma estig fel kell találnunk a kereket. Mondom – furcsa ez.

Meglehet, messziről érkeztem meg ide, de így talán sokkal érthetőbb a példa: nekem ezt a kertet, ezt a rendezőelvet, ezt a – ha úgy tetszik – társadalmi fázist Borbándi Gyula tanította meg.³ Tegyem hozzá: azon nagyon kevesek egyikéként, akik erre bárkit is taníthattak. Életem nagy ajándéka, hogy személyesen ismerhettem, járhattam nála, otthonában, és fogadhattam családi körben, otthonomban;⁴ mégis azt mondom: a leckéket jóval korábban elkezdte. Akkor, amikor kezembe kerültek, először csak véletlenül, aztán szorgos keresgélés után már tudatosan, az Új Látóhatár lapszámai, évfolyamai. A nyugati magyar

³ És néhányan nála kicsivel korábban s mások kicsivel későbbben, közülük többen szerepelnek e lapszám oldalain is, képviselvén azt az eszmét, azt az ideológiát, mely egykor hinni tanított az életben. Őket idézi ez a hetvenöt éves keretjáték, elsősorban Szárszó 75 természetesen, az a hét és fél évtized, mely mintát adott és reményt s amely – már kezdem hinni – ennél többet nem is tud. Csak mintát, csak reményt.

⁴ S olvashattam gyakran érkező levelezőlapjait, soha semmi nem maradt részéről visszajelzés nélkül, s nézzék, ideillesztettem kettőt lapjai közül, nézzék ezt a kézírást – tudunk mi még így, a klaviatúrákra „nőtt” ujainkkal...?

emigráció színe-javának⁵ szépirodalmi és politológiai eredményei, szakaszai és teljességei, mindama elképesztő érték és teljesítmény, amely leginkább a benne rejlő reflektív világnézettel taglózta le azt, akire – hatott. A szerzők, különösen azok, akik középkoruként sodródtak, kényszerültek emigrációba, még „hozott anyagként” alkalmazták mondataik formálása közben a szókimondással párosuló toleranciát, ám a fiatalabb alkotók esetében vajon honnan érkezett ez az észrevehetetlen többletjelentés? Azt gondolom, ez már az általuk friss tapasztalatként megélt s megszárt polgári demokrácia. Talán nem kell hosszan kifejtennem ezt, nem is az emlékezés közelebbi síkjához tartozó gondolat, mégsem érzem ide nem illőnek. Hogy arról beszéljek, amiről kevesebbet szoktak: hogy az Új Látóhatár – és általában a nyugati magyar emigráció – meghatározó személyiségei mennyi bölcsességet hordoztak magukban, mennyi harmóniát, mennyi összerendezettséget mindazzal, ami munkásságukat kísérte; az is, amit nem fogadtak el, nem építettek be szubjektív alkotásaikba, de amelyekbe ennek köszönhetően mennyire nem szüremlettek be indulati, zsigeri, alantas elemek, eszközök.⁶ Íze, zamata, ismeretlen lehelete volt valamennyi Új Látóhatárnak itt, a szocialista demokráciának nevezett társadalomban, amelynél kategorikusabban illiberális európai képződményt nehezen találhatnánk – már ha épp ilyesmit keresgélünk. Mert ez a szocialista demokrácia elemeiben még őrizte a diktatúra eszközeit, viselkedésében azonban annál is számítóbb, kegyetlenebb volt. Egy-két mondatnyit időzzünk el itt: mire is utaltam? A diktatúra például nem ismeri a mosolydiplomácia fogalmát. Rendelkezik, kinyilvánítja veled kapcsolatos tulajdonjogát, nem kelt illúziókat; rideg, kíméletlen. Az „emberarcú” szocialista demokrácia azonban igazság és hazugság kevercsében nevel, számos, máig sem cáfolható idealisztikus csapdába csal; s mire rájössz, hogy nem ezek a csapdák, hanem az a hazugság-ingovány, amellyel elszigeteltek azokat, mire rájössz erre, nagyon sokszor hiábavaló az ébredés.

⁵ Emeljünk ki egyet, nem is épp véletlenszerűen; Szabó Zoltánnal kezdtük ezt az utazást, nos, olvassuk, mit ír Borbándi és Szabó kapcsolatáról Balla Bálint a Magyar Szemlében: „Nemcsak az egész szabad világra, hanem a vasfüggönyön túlra is messze hatott a Szabad Európa Rádió, és közvetítette Szabó Zoltán hangját is. Az éter hullámaihoz hasonlítható szerepe volt a nyomtatott tájékoztatási eszközök között a Borbándi Gyula szervezte-szerkesztette (Új) Látóhatárnak. Felbecsülhetetlen fontosságú szellemi termékeket hozott ki, Szabó Zoltán tollából is. Ezek a munkák Molnár József Aurora nyomdájából kerültek ki. »Napjaink Misztótfalusiának« munkája nélkül bizony Szabó Zoltán életműve sem nyerhetett volna olyan tetszetős, áttekinthető formát és külalapot, mint amilyenek azt ma megismerhetjük.” (Új folyam XXI. 9–10. szám)

⁶ Amelyhez, persze, kellő önfegyelem útján jutottak hozzá, hiszen nem volt mindegy megszólalásaik hangneme. Borbándi Gyula megfogalmazása szerint: fontos feladatunk volt „a nyugati közvélemény befolyásolása”. „Mert hiszen mi szembenálltunk a kommunista rendszerrel, az egész szisztémával mindenestül, de ugyanakkor idegen környezetben, idegen nyelven, vagy idegeneket felvilágosítva a magyarországi rendszert úgy kellett bírálni, hogy az ne a magyarságnak vagy Magyarországnak a bírálata legyen. (...) Ügyelni kellett, hogy a bíráló, amit mi gyakoroltunk, ne Magyarország bírálata legyen, hanem a Magyarországon uralkodó hatalom bírálata.” Éger György, *Megálmodott Magyarország. Beszélgetés nyugati magyarokkal.* (EPMsz kiadványa, 1999, 194. [Borbándi Gyula, *A megálmodott Magyarország elvesztése*, 193–207.])

Boldogságosan fájó azonban, amikor elkezdődik. Talán épp az Új Látóhatár valamely számában lapozgatva; esetleg épp abban, amely tőlem közölt valamit, s ez – bárha véletlen – mégis misztikusan sorsszerű élmény. Legfeljebb ha összességében annyiként: nincsenek, mert erre tanít itt minden, de lám, mégis vannak párhuzamos világok. A bolygó légkörén belül is, bármennyire hihetetlen, és az ózonpajzs egyik legfőbb felelősét úgy hívják: Borbándi Gyula.

Remélem, érthetően beszélek.

Ha valaki negyven évig szerkeszt egy folyóiratot, úgy, hogy azt annak színvonala, tartalma, soha nem csökkenő igényessége kulturális örökségünk kincsévé, megkerülhetetlen részévé emeli, erről ennél többet nem nagyon mondhatunk.⁷ S ha valaki mindezt emigrációs életkörülmények között teszi, fáradhatatlan agilitással építve a valódi s nem csak metaforikusan emlegetett kontinensek közötti hidat – akkor még inkább fogynak a kimondható tartalommal rendelkező szavak. S amikor mindez együtt egy nyelvközösségetől elszakadt alkotó életművét teszi teljesebbé, reménytelibbé, ha ezt is végig-gondoljuk, akkor végképp csak gesztusokra futja. Mondjuk úgy: egyszer talán majd futja erre is. Hogy ezt az irgalmatlanul tanulságos értékegyüttest, amelyet Borbándi Gyula létrehozott, legyen kor, mely napi szinten, saját értékrendjébe építve tanulmányozza.

Eddig a folyóiratról szóltam, de hadd emeljem ki azt, ami – az én szubjektív megítélésem szerint – csúcsként emelkedik ki az életműből. A Borbándi-lexikon. Bővebben? A nyugati magyar emigráció lexikonjáról beszélek, egy alapos, átfogó, tökéletes bibliográfiáról, egy pótolhatatlan munkáról. A huszadik századi magyar emigráció tevékenységének minden alkotója, minden egyesülete, minden dokumentumának – legyen az szerzői kötet, újság, alkalmi tematikus antológia – forráshelye megtalálható ebben a kötetben; s ez a magyar kultúrtörténet kutatói előtt kifürkészhetetlenül emberfeletti⁸ teljesítmény. Mégis – borzasztóan emberi. Ismét azt írom – gondoljunk bele. Egy olyan ember teljesítményébe, aki, miközben folyóiratot szerkeszt, annak fennmaradásáért küzd, kutatja a lehetséges új szerzők munkáit, távoli kontinenseken nemritkán tucatnyi könyvmatos kiadványt lapozgatva fedezi fel őket, mondom, mindeközben létrehoz egy olyan lexikont, amely e néhányszor tíz példányban megjelenő munkák szerzőinek nevét megtartja az utókor számára. Megőrzi nevüket, kereshetővé teszi könyveiket, kutathatóvá a sokszor valóságosan is őserdőbbe vesző, egykor ott magyarul álmodó s író költők vers-sóhajait. Azt gondolom, hogy ezért Borbándi Gyulának múlhatatlan köszönet és hála jár az anyanyelv-hazától. Ahogyan a Szerkesztő Úrnak is... Aki nélkül, ahogyan ezt máshol, korábban már leírtam: „csonka és töredezett lenne irodalmi múltunk emléke; (...) Egy olyan negyven évé, amelyben a minimál-program az volt: jöjjön, szülessen

⁷ Legfőljebb a méltó társakat említhetjük meg, különösen azért, mert oly ritkák, mint a fehér holló. Kérem, senki ne tekintse udvarias főhajtásnak azt a gesztust, mely itt kijár Szondi Györgynek, e lapfolyam – a Napút – immár két évtizede hasonlóan elhivatott főszerkesztőjének, aki a magyar kortárs és egyetemes kultúrkincs különleges kincsestárát halmozta fel e műhelyben utódaink számára.

⁸ Kevés hiányosságával s tévedéseivel együtt is, hiszen – ismételten hangsúlyozzuk – szinte egyedül hozta létre azt a jegyzetapparátust.

egy olyan kor, amelyben nem kell soha többé hazugságban élni. S a maximális program, mérce és elvárás, annyi volt: jöjjön el egy olyan kor, amelyben egyetlen igazság érdekében se kell többé hazudni⁹. Erről, ha jól meggondoljuk, csak erről szól az Új Látóhatár negyven évet felölelő évfolyam-repertóriuma; az a digitális archívum, melyről a legkevesebb szavunk az lehet csupán: keressék, kutassák, olvassák. Úgy, ahogyan azt kell.”

Esténként, a kertben ülve, az öreg diófa alatt, gyakran érzem úgy: felfakad a „szellem forrásvidéke”, fel, s a legjobban itt, a teremtmények összhangjában, küzdelmes harmóniájában. Ahol polgárként őrizzük s szolgáljuk a kert és önmagunk méltóságát, egyén és közösség szabadságra nem törő rendjét. Ezért, hogy párosul mellé egy másik érzés: vár ránk a munka a kertben. Példák előttünk, a kevesek, voltak s vannak. Mind közül az egyik leg – Borbándi Gyuláé.

1989. július 18.
Kedves János, alig hogy postára adtam lapomat, megköt - elgigi kérdésekre, de lehet, hogy távollétem miatt - versesköteted és az Új népi című száma. Mind a kettőt halálom közörem. A verseskötetről hírt adtam az ÚL-ban.
Baráti üdvözléssel
Borbándi Gyula

München, 1991. dec. 16.
Kedves János, szeretettel köszönök Katinak és Beked kedves karácsonyt és áldásos, sikeres új esztendőjét. Köszönöm hírkötetedet, amelyet mindig beszemeltetek Karácsonyi önéletrajzom köze. Jó világi nép eredményeket a jövő évben! Sokat kívánok mindkettőtöknek!
Borbándi Gyula

⁹ És kerekítsük le immár e lapszám időutazását: e hetvenöt év álmai is ezzel csengtek egybe. Mert hiszen hogyan is írja Borbándi Gyula az 1943-as Szárszói Konferenciáról? „Szárszó azt is mutatta, hogy egy demokratikus Magyarországnak nemcsak vázlatos elgondolása és terve volt kész, hanem egy olyan új nemzedék is színre lépett, amelynek nemcsak a nemzet állapotáról és lehetőségeiről volt világos ismerete, de hajlandó volt a felelősséget is magára vállalni.” Később így folytatja: „Egy amerikai történész, Paul Zinner szerint szembeszökő a hasonlóság Szárszó és az 1956 tavaszi Petőfi körüli viták között. (...) Az amerikai történész szerint az 1956-os magyar forradalom nem érthető meg, ha nem ismerjük a szárszói konferencia vezérlő gondolatait és szereplőit.” Borbándi Gyula, *A magyar népi mozgalom*, Püski, New York, 1983, 3434.